

Mijo Karagić

Budimpešta

Priljeno: 01. 10. 1990.

**O RAZVOJU PISMENOSTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA****SAŽETAK**

Prve gradišćanskohrvatske knjige napisali su svećenici; oni koji su sve do 19. stoljeća činili sloj inteligencije u Hrvata zapadnougarskog prostora.

Autor spominje nekoliko kulturno-prosvjetnih djelatnika koji su pridonijeli čuvanju i razvitku gradišćansko-hrvatskog jezika. Posebno ističe Matu Meršića Miloradića, najpoznatijega gradišćanskohrvatskog pjesnika, koji je prvenstveno preko svojih stihova odgajao puk u duhu materinske riječi. Na kraju autor navodi tri činjenice koje su utjecale na lingvističke specifičnosti gradišćansko-hrvatskog jezika.

Činjenici da Gradišćanski Hrvati još i danas postoje mogu prvenstveno zahvaliti da su ostali vjerni svom jeziku i svojim katoličkim tradicijama. Ovi Hrvati i nakon pet stoljeća, odvojeni, daleko od hrvatske jezgre, dugo godina ugroženi i izolirani, svoj jezik još nikada zatajili nisu. A njihovi su progresivni, vrlji i najaktivniji intelektualci (najprije svećenici, a potom i učitelji) u nakani da prvo sačuvaju materinsku riječ, a kasnije da je reguliraju i njen razvoj sinhroniziraju s aktualnim jezičnim promjenama u Hrvatskoj, formirali jedan za svakoga razumljiv normativan gradišćanskohrvatski književni jezik, koji — moramo priznati — ni dan-danas nije dobio svoju konačnu formu.

Prve gradišćanskohrvatske knjige napisali su svećenici. Ovo nas ne čudi niti iznenađuje jer sve do druge polovice 19. stoljeća oni čine tanak sloj inteligencije koji Hrvatima zapadnougarskog prostora nudi za život i opstanak potrebnu duhovnu hranu. Kod njih se jezične i pravopisne reforme tek kasnije osjećaju, ili uopće ne osjećaju, pa je stoga prirodno što im govor sadrži mnoge drevne, arhaične izraze, što im je jezik protkan hungarizmima i germanizmima, što je znatna razlika između standardnoga hrvatskog i gradišćanskohrvatskog jezičnog sustava.

Znam da je u jednom kraćem izlaganju teško, pa i nemoguće spomenuti sve istaknute kulturno-prosvjetne djelatnike koji su svojim pa makar i skromnim radom pridonijeli ušćuvanju i razvitku gradišćanskohrvatskog jezika, zato ću ukratko napomenuti samo one koji su po mojoj ocjeni najzaslužniji.

Crkva i svećenici u duhovnom razvoju Hrvata zapadne Ugarske imaju dominantnu ulogu. Od franjevacu moramo spomenuti *Lovru Bogovića* (1721—1789), *Eberharda Kragela* (1725—1788) i *Jožu Ficka* (1772—1843).

Osobito su Fickove (rodom Slovenac) knjige bile popularne i najviše čitane. U predgovoru svoje knjige »Kratka pregled Sztaroga Zakona« piše:

»Tuzsan szam vasz vnogoputu miloval, da vi a assem hervatzskom jeziki mimo nikuliko molitveni, i jedni Evangyelszki Knyig nedni nimate...« Ficko se služi mađarskom grafijom, tako umjesto c, č, ć, s, š, ž, đ, lj, nj, koristi cz, cs, ch, sz, ss, zs, gy, ly, ny. Ovaj je način pisanja među Gradišćanskim Hrvatima još dugo godina uobičajen.

Godine 1864. iz tiska izlazi »Kerstjansko-Katolicsanszky Kalendar« u kojem *Gašpar Glasanić* (1833—1872) iznosi svoje ideje o hrvatskom jeziku. U članku spomenutog kalendara »Zabavno, poučni razgovor o hrvatskom pravopisu« kaže: »... vi mislite da je va tih prisičkih knjigah naš jezik i pravopis do »non plus ultra« došal?... dajte mi simo ta »Pregled staroga i novoga zakona« i ja ću vam očividno dokazat, da pisatelj prisičkih knjig (riječ je o J. Ficku) ni jednoga pravila, gramatičnoga ni sintatičkoga nij poznal, da nij imal ni ideje o hrvatskom pravopisu, da nij poznal padešev, ne zna sklanjat, ne zna razlikovat prelogov, ne pazi na mala i velika slova...«

To je razdoblje (početak druge polovine prošlog stoljeća) kada se u Gradišćanskim Hrvatima rađa želja za bogaćenjem, odnosno reguliranjem svoga govora. Gradišćanski Hrvati nisu uspostavili kontakt s ilirskim pokretom u Hrvatskoj, ali čitajući tadašnje tekstove (prvenstveno zamisli o jeziku) pretpostavljamo da su se neki od organizatora kulturno-prosvjetnog života Hrvata zapadne Ugarske ipak upoznali s idejama Gajeva pokreta. Možda baš posredovanjem Franje Kukača i Ivana Milčetića, koji su u ovo vrijeme duže boravili po hrvatskim naseljima zapadne Ugarske. Bit će da su oni ipak širili ideje ilirizma jer se na području življenja Gradišćanskih Hrvata javlja parola: Uprimo pogled na južnu nam braću!

Ovdje svakako moramo spomenuti koljnofskog učitelja, jednog od istaknutih kulturno-prosvjetnih čelnika Gradišćanskih Hrvata *Mihovila Nakovića* (1840—1900), koji je sa svojim pjesmama, knjigama i udžbenicima pridonio razvitku hrvatskoga jezika i pravopisa. U zbirci *Venac* (Jacksana knyzsica za katolicsanszku crkivu ter skolu, 1868), Mihovil se Naković, unatoč lijepe i čiste »hrvaštine«, još služi mađarskim načinom pisanja (cs, ch, ly, ny, zs), ali već nakon devet godina hrvatskim učiteljima i svećenicima zapadne Ugarske šalje svoju čuvenu i poznatu »Deklaraciju« u kojoj ih poziva da prihvate novi pravopis: »... neki zgovoradu s tim, da je staropis laglji neg novi. Tako »zs« je laglje neg »ž«; »sz« je laglje neg »s«; »cs« je laglje neg »č« itd. Koliko truda ima učitelj, dokle ditetu zapamti »sz« — »zs« — »cs« — »ch«, pak još valu, da je to laglje neg novo »ž, č, š«! — A koliko pak je novoga? Novo je ž, š, č, ć drugo vse staro... Ako je pak vindar staropis laglji, neg novi, zač se pak on poglbja, a novi se već i već raširuje?...«

A širitelji novih ideja, novog grafijskog sustava i pravopisa bijahu učitelji i svećenici. To je dobro znao ne samo M. Naković već isto tako i *dr. Andrija Verdenić* (1871—1933) koji uvidjevši potrebu zbližavanja dijalekta i književnoga hrvatskog jezika pozove jednog dana gradišćanskohrvatske učitelje i svećenike na savjetovanje. Nazočnima se obratio ovim riječima (citat nije doslovan): »Moj i časni gospodini Vi kanite u naši hrvatski seli hrvatsku rič glasiti i to u školi i u crkvi. A kade ste se učili hrvatski jezik? Doma, od oca i majke, nešto malo u školi... U sridnjoj školi učili ste se mađarski, latinski, grčki i morebit nimški, samo hrvatski jezik se niste učili. A naši učitelji i farnici kada žele da našu omladinu odgajaju u duhu hrvatskog jezika, dužni su prvo da oni budu načisto sa pravilima svoga jezika kojeg žele širiti i predavati.« Zato Verdenić savjetuje: »Mj Hrvati moramo znati, da ako se na primjer Nimac kanj naučiti svoj materinski jezik dobro i pravilni, onda mu nije dosta samo narječje, nego mora učiti i književni jezik. A da neće

pojt učiti u neko selo, nego u Beč ili Berlin, a mi Gradišćanski Hrvati, naročito intelektualci, se ne zadovoljiti prostim narječjem, dakle nećemo učiti koljnofski ili velikoborištofski, nego književni jezik ki se podučava u Zagrebu...«

U ovu se diskusiju kasnije uključio i najpoznatiji gradišćanskohrvatski pjesnik *Mate Meršić Miloradić* (1850—1928), koji prvenstveno s pomoću svojih stihova odgaja puk u duhu materinske riječi. Ignac Horvat u predgovoru zbirke Miloradićevih pjesama piše: »Miloradićeve pjesme neka svaki Hrvat ima i čita dok mu projdu u krv... Svaka je Miloradićeve jačka zdenac mudrosti, one su najbogatiji ričnik hrvatskoga jezika...« Miloradić spoznavši zahtjev vremena po svaku cijenu kani obogatiti govor Gradišćanskih Hrvata. Zato o jeziku piše slijedeće:

A ča našu rič naliže,  
To je nek za ljude niže!  
Zgublja se prez književnosti;  
Zato ako nismo prosti,  
Nam jezik za knjige budi  
Kot ga pišu učni ljudi.

Najčitaniji pjesnik Gradišćanskih Hrvata u Hrvatskim novinama od 20. ožujka 1926. piše: »Ako hoćemo ostati Hrvati, moramo se književno najzad pripipiti našem stablu na Jugu.«

Zahvaljujući istrajnom agitacijskom radu spomenutih (pa i anonimnih) svećenika, učitelja i književnika gradišćanskohrvatski se jezik polako ali sigurno standardizira — unatoč činjenici da se na njemu strani utjecaj (mađarski i njemački) još i dan-danas osjeća, i da nema jednu jedinstvenu gramatiku koja bi sintetizirala sva jezična pravila ovoga jezika. I nakon Miloradića još se dugo godina koristi stari (mađarski) grafijski sustav — pripadnici najstarijih generacija još ga i danas koriste! — ali od takozvanih problematičnih slova najduže je ostalo neriješeno pisanje suglasnika *đ*. To kolebanje nije karakteristično samo za Gradišćanske Hrvate do kojih su pravopisne promjene te promjene u grafijskom sustavu s velikim zakašnjenjem dospjele, već i u samoj Hrvatskoj jer znamo da ni Gaj nije bio dosljedan i radikalno te nije uvijek pisao *dode* nego je upotrebljavao i *dojde* — dakle i ovako i onako. Poznato nam je i to da je i u 19. stoljeću pri pisanju toga glasa bilo dosta nesigurnosti. Đuro Daničić 1880. nudi četiri rješenja: *g*, *l*, *ü*, *đ* — od kojih se tih godina u pismu Gradišćanskih Hrvata ne koristi ni jedan, ali od kojih je na koncu *đ* ušlo u opću upotrebu.

Jezični razvoj Gradišćanskih Hrvata u novoj domovini ili novim domovinama (Austriji, Mađarskoj, Slovačkoj) u posve drugim uvjetima i okolnostima ima niz specifičnosti i lingvističkih zanimljivosti.

Do ovih je karakteristika jezičnog razvitka došlo zbog slijedećih činjenica:

1. Gradišćanski su se Hrvati prije pet stoljeća nastanili poput sićušnih otoka na međi ugarsko-goranskog jezičnog prostora.

2. Ovi su otoci živjeli u stalnim duhovnim traumama zbog hegemonističke politike većinskih naroda, izolirano, daleko od svoje matice s kojom ih dugo, dugo godina ništa ne spaja i ne povezuje. Oni su u borbi za opstanak bili bespomoćni, jer ne samo što nisu imali svoje plemstvo, ni svoju građansku klasu (inteligencija im bila malobrojna) već isto tako nisu imali ni vezu s Hrvatskom. Dr. Milovan Gavazzi 1935. s pravom konstatira: »Interes za narodnu stvar naše braće u Gradišću u posljednja je vremena, iza rata, bez

sumnje porastao... Istina je, interesa i međusobnih veza bilo je i prije stalno, no to je bilo malo, kudikamo premalo onim vrijednostima, što te naše sunarodnike odlikuje — bili smo na žalost dva dosta odvojena svijeta u mnogom pogledu; a za intimnije duhovne veze nije bilo dovoljno podloge.« A Tomislav Prpić 1936. o književnosti Gradišćanskih Hrvata piše: »Ta književnost posebna je i samonikla, duhovna manifestacija puka, koji živi otcijepljeno od svoje matice već pune četiri stotine godina. I ta je književnost nikla elementarno, bez ičije pomoći, bez ruke, koja bi njome upravljala, poput trave u polju, koju nitko ne sije i koja niče sama. Dugo vremena živi ona tako divlje, neorganizirano, čekajući svog vrtlara, koji će je konačno uvesti u zajednicu sa matičnom književnošću.«

3. Najstarije generacije Gradišćanskih Hrvata još i danas čuvaju tipološki čist govor — nazovimo ga dijalektalno-arhaičnim — s takvim strukturalnim leksičkim i grafijskim oznakama, koje su karakteristične za taj hrvatski jezični prostor, ali i sa znatnim brojem inovacija, karakterističnih na žalost osobito za mađarski i njemački jezik, a ne za međuvremeno formiran standardni gradišćanskohrvatski ili hrvatski književni jezik. A te inovacije usvojene i prilagođene iz tuđeg govora, i karakteristične za sve generacije Gradišćanskih Hrvata, rezultat su postepenog prilagođavanja novim životnim uvjetima, skupnog življenja s pripadnicima tuđeg govora, svakodnevnog međusobnog kontaktiranja s pripadnicima ovih govora. To su ujedno i prvi znaci asimilacijskog procesa, koji je prema tome otpočeo već onoga kobnog trenutka kada Hrvat silom ili prilikom otrgnut od svog stabla otpočne graditi svoj život u tuđini, koja, ne shvativši njegove intimne duševne potrebe, nikada neće imati razumijevanja prema njemu. U gradskim je sredinama ovaj proces znatno brži, dok na selu u manje-više izoliranim sredinama nešto sporiji.

Docent budimpeštanskog sveučilišta Ivan Mokuter čitajući pjesme u zbirci *Ptići i slavuji* (Suvrineno gradišćanskohrvatsko pjesništvo, *Hawks and nightingales*, 1983) s pravom konstatira: »... možemo zaključiti da je jezik pjesama u ovoj antologiji gradišćanskohrvatski, koji se temelji na čakavskom narječju s prilično štokavskih i nešto kajkavskih primjesa, a u leksičkom fondu ima podosta mađarskih i njemačkih posuđenica, no susreću se u njemu i pozajmice (ako se u ovom slučaju mogu tako nazivati?) i iz standardnog, tj. književnoga hrvatskog jezika. Promatrajući jezik pjesama opažamo težnju autora da se klone tuđih jezičnih elemenata, prvenstveno rječničkih, upotrebljavajući tek poneke, odavno ukorijenjene tuđice, hungarizme i germanizme, kao što su npr. *pinez* (novac), *hasnit* (koristiti), *farba* (boja).«

Dakle u jeziku Hrvata duž mađarsko-austrijske granice, kao i u njihove braće u Slovačkoj, i danas se osjeća jak utjecaj prvenstveno mađarskoga i njemačkog jezika. Ova činjenica ne treba da nas iznenaduje jer su Gradišćanski Hrvati, poput malih otoka, stoljećima živjeli u ova dva velika jezična mora, valovi kojih sve dosad ipak ih nisu mogli potopiti.

Budući da svi hrvatski otoci, sve hrvatske etničke skupine pripadaju hrvatskom stablu, skupno moramo djelati da ovo hvala Bogu još uvijek čvrsto i razgranato stablo ne izgubi grane. Prirodno je da u ovom toplom zagrljaju stabla i krhkih grančica stablo ima životvornu, primarnu ulogu. Hrvatska je kultura — nezavisno od toga gdje je rođena, i gdje se razvijala — jedna i cjelovita, kao što je i hrvatski narod jedan i cjelovit, bez obzira u kojim se sve vremenima i na kojim se sve prostorima javlja.

## A BURGENLANDI HORVÁTOK IRÁSTUDÓI FEJLŐDÉSE

### ÖSSZEFOGLALÓ

A burgenlandi horvátok első könyveit papok írták, akik tulajdonképpen a 19-ik századig közöttük az első értelmiségi réteget képezték Nyugat-Magyarország terében. A szerző egyhéhány kulturmunkást, akik a burgenlandi horvátok nyelvének megőrzéséhez és fejlesztéséhez hozzájárultak említ. Mato Meršić Miloradić közismert költőjük elsősorban saját költeményei segítségével nevelte népét az anyanyelv szellemében.

Végül mégemlít három jelentős tényezőt, melyek a burgenlandi horvátok nyelvének nyelvtudományi specifikumaira hatottak.

### ON THE DEVELOPMENT OF WRITING AMONG THE BURGENLAND CROATS SUMMARY

The first Burgenland Croatian books were written by priests; those who until the 19th century formed the intellectual stratum among Croats in the western Hungarian area. The author mentions several culture leaders and educators who contributed to the preservation and development of the Burgenland Croatian language. He especially emphasises Mate Meršić Miloradić, the most renowned Burgenland Croatian poet who primarily through his verses educated the people in their mother tongue. At the end of his paper the author mentions three facts that had an influence on the linguistic specificities of Burgenland Croatian language.